

20. Федеральный конституционный Закон от 17 декабря 1997 г. №2-ФКЗ «О Правительстве Российской Федерации» (с изменениями и дополнениями) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://constitution.garant.ru/act/government/12106440/>.

21. Федосов П.А. Перспективы российского федерализма: федеральные округа, региональные политические режимы, муниципалитеты / П.А. Федосов, С.Д. Валентей, В.Д. Соловей, В.Я. Любовный. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://elibrary.ru/item.asp?id=5078603>.

Перегуда Е. В. Развитие взаимодействия центральных и местных органов исполнительной власти российской федерации

Исследуется развитие взаимодействия центральных и местных органов исполнительной власти России. Анализируются причины и последствия централизации власти в 2000-х гг. Определяются факторы новой региональной реформы. Ее перспективы неопределенны из-за нерешенности вопросов консолидации политсистемы.

Ключевые слова: Президент, Правительство, исполнительная власть, федерация, субъект федерации, губернатор, реформа.

Pereguda E. The development of interaction between central and local executive authorities of russian federation

The development of interaction between central and local executive authorities of Russia is studied. The reasons and consequences of the centralization of state administration in the 2000s are researched. Such as the factors of new regional reform. The future of the reform is uncertain due to unresolved issues of consolidation of the political system.

Keywords: President, the Government, the executive power, the federation, the subject of the federation, the governor, reform.

УДК 328.161.2.005

Пояркова Тетяна Костянтинівна,
докторант кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова

**КРИЗОВИЙ СИНДРОМ МОДЕРНІЗАЦІЇ:
СЦЕНАРНИЙ ПІДХІД**

У статті обґрунтовується необхідність оновлення змісту поняття «кризовий синдром модернізації». Пропонується поглянути на множину модернізаційних криз як на сценарії з власною логікою та закономірностями.

Ключові слова: модернізація, політична криз, кризовий синдром модернізації, сценарії.

У сучасній політичній науці існує практика описування множини кризових явищ країн, що модернізуються, через поняття «кризовий синдром модернізації» (надалі КСМ). КСМ всі проблеми модернізації зводить до криз: ідентифікації, легітимності, участі, поширення та розподілу влади [1, с. 299].

Поряд із цим існує досить упереджене ставлення до КСМ на підставі: 1) методологічної неможливості розрізняти кризи-причини від криз-наслідків модернізації; 2) подання множини політичних криз як стандартного набору, притаманного будь-якій «модернізації навздогін». Не в останню чергу критичне налаштування проти КСМ пов'язане з тим, що на час запровадження в науку (1971) це поняття вважалося застарілим [2, с. 608–609].

Проте необхідність дослідження ситуацій, коли модернізація політичної системи замість подолання певних кризових явищ призводить до формування нових, актуалізує звернення до поняття КСМ з урахуванням сучасних наукових надбань.

У сучасній політичній науці все частіше пропонується розглядати політичні кризи як ситуацію потрапляння системи у фазу вибору із декількох можливих сценаріїв розвитку, де діє правило: чим вищим є рівень стійкої нерівноважності, тим чіткішими є риси суб'єктивності – збільшення людської ролі, ідеальних образів, думок, планів [3].

Сама модернізація отримує визначення кризогенного фактору, що ставить систему між двох фундаментальних процесів: 1) диференціації – безперервного зростання внутрішнього різноманіття; 2) інтеграції – зведення цього різноманіття до певної цілісності [4].

Стає популярним припущення про те, що політична система у стані множинних кризових уражень починає підпорядковуватися акумулятивному ефекту різнорівневих політичних криз [5].

Отже, метою статті є спроба відійти від традиційного погляду на КСМ як множинне кризове ураження політичної системи внаслідок модернізації і розглянути КСМ як можливі сценарії невдалої модернізації.

Потрібно вказати, що подібні підходи дослідження кризових феноменів модернізації почали здійснюватися раніше, ніж народилося поняття КСМ. Так, у праці Р. Арона «Демократія та тоталітаризм», що охоплювала курс лекцій 1957–1958 рр., вже визначався взаємозв'язок між типом політичних режимів та кризами модернізації [6, с. 4].

Р. Арон зазначав, що основні причини криз конституційно-плюралістичних режимів пов'язані або з надмірною олігархічністю, або з надмірною демагогічністю. У першому випадку руйнація настає, коли панівна меншість використовує державні інститути у своїх цілях, перешкоджаючи громадянському правлінню, або формальна повага до свобод особистості перероджується у зняття збереження віджилих привілеїв.

У другому випадку криза спричиняється тим, що: 1) олігархія стає непомітною; 2) певні групи виявляють безкомпромісність у здійсненні своїх вимог; 3) для збереження загальних інтересів не залишається реальної влади; 4) розбрат між групами (зокрема, тими, які входять до складу правлячої меншості) досягає високого ступеня напруження [6, с. 64].

Вихід із кризи для конституційно-плюралістичного режиму має декілька сценаріїв: 1) державний переворот (як результат припинення дії конституційної законності); 2) передання влади на законних або напівзаконних підставах, після чого відбувається революція; 3) військовий розгром; 4) іноземне вторгнення [6, с. 77].

Кризи тоталітарного режиму породжуються його діалектичною сутністю: балансуванням між ідеологією, що окреслює мету, та силою, яка застосовується заради формування суспільства відповідно до вимог ідеології. Сценарними проявами наростання кризовості тоталітарного режиму є втрата привабливості режиму, або ослаблення підстав терору (законності, адміністративних вимог та політичної технології (переселення народів)) [6, с. 98, 109, 110].

Ш. Ейзенштадт у праці «Традиція, зміни та сучасність» (1973) прирівнював кризи модернізації до «зривів» модернізації, що можуть втілитися у різних варіантах майбутнього: надломі відносно диференційованої і осучасненої інституційної основи або заміні її більш примітивними інститутами. «Зрив» може закінчитися і вступом країни у коло провалів, що спричинить інституційну стагнацію і нестійкість, а також системну втрату здатності вбирати в себе нові віяння [7, с. 47–72].

В. Цафф виділяє сім різних типів модернізації, де кожен варіант модернізації генерує особливі типи криз [8, с. 17]. Перший тип об'єднував досвід трансформацій країн після 1945 р. – Західної Німеччини, Японії, Італії, де модернізаційні процеси відбулися під наглядом і за матеріальної підтримки держав-переможниць Другої світової війни. Цей тип характеризується: 1) збігом дій еліт і зовнішніх сил; 2) одночасністю демократизації і

введення ринкової економіки; 3) відсутністю дефіциту часу; 4) повільністю економічного підйому; 5) поступовістю зростання очікувань; 6) частковою заміною старої еліти.

Другий тип модернізації охоплював практику країн після 1974 р. – Іспанії, Португалії і Греції. Спільним для цих країн було: 1) усунення політичних диктатур у суспільствах, знайомих із демократією і ринковою економікою; 2) наявність компромісу старих і нових еліт щодо умов передання влади; 3) відносна тривалість консолідації еліти та суспільства.

Третя група (країни Латинської Америки) об'єднувала випадки «перерваних» трансформацій, неодноразових «відливів» і від диктатури і демократії після тривалих періодів економічного зростання. Характерна риса – гарантії (на час модернізації) раніше пануючій верхівці з боку нижніх прошарків суспільства.

Четвертий тип охоплював модернізаційні процеси у ряді азіатських країн (Південна Корея, Тайвань, Гонконг і Сінгапур), які продемонстрували у рамках світової системи капіталізму самостійний розвиток. Спільними рисами для цих країн виявилися швидке економічне зростання, бідність населення та відставання демократичних реформ від темпів зростання економіки.

До п'ятої групи було віднесено країни, які демонструють дві альтернативи переходу до демократії і ринкової економіки. Перша підгрупа – «соціалістична ринкова економіка» КНР. Її характерні риси: активне залучання капіталістичних інвестицій; високі темпи зростання; збереження партією політичного контролю; відсутність демократизації; жорсткий поділ суспільства на номенклатуру, нових багатих, бідних; протиріччя між містом і селом.

Друга підгрупа – країни ісламського фундаменталізму. Для них притаманні: культурна самобутність; політико-релігійна експансія; шлях до модернізації через створення військової промисловості.

Шоста група – це країни Східної Європи, відмінністю цієї групи є: 1) відсутність зовнішнього тиску; 2) матеріальна допомога від розвинених країн; 3) невідповідність очікувань наявним можливостям; 4) нестача внутрішнього капіталу і часу; 5) проблеми виникнення нових еліт і підприємців; 6) впливовість мафіозних структур; 7) корупція; 8) велика загроза регресу (наприклад, колишня Югославія).

Сьома група – винятки (Східна Німеччина). Тут соціалістична система переведена в демократію, що діє, і ринкову економіку, в готову державу, яка здійснила гігантське перенесення капіталу і знань. Труднощі переходу: 1) зруйновані соціальні зв'язки; 2) безробіття і втрата статусу значної частини населення; 3) сприйняття східних німців у ФРН як чужаків.

П. Кеннеді у роботі «Вступаючи у двадцять перше сторіччя» розглядає КСМ як сценарій, притаманний пострадянській політичній системі [9]. Це сума трьох криз, кожна з яких впливає на інші і наближає кінець системи. Цей «непереборний мікс проблем» вбирає в себе кризу політичної легітимності, що переплітається із кризою економічного виробництва і соціального забезпечення, а обидві вони посилюються кризою етнічних і культурних взаємин [9, с. 274]. Унаслідок тривалого знаходження в такому кризовому стані політична система відчайдушно виживає «в цьому невимовному хаосі», де її енергії та сил вистачає лише на виживання, а на пристосування до нових викликів уже не залишається ресурсів.

На схожих засадах базується і припущення про принципову відмінність сценаріїв криз первинної та вторинної модернізації [10]. Так, первинна модернізація – це інноваційний розвиток засобами раціоналізації та універсалізації певних аспектів соціальних відносин на основі принципів компромісу, конкуренції, дискусії. Кризи оригінального модернізаційного процесу спричиняються: 1) ієрархічними становими відносинами; 2) невідповідністю держави як інституту новим завданням; 3) неготовністю старої еліти поступитися новим претендентам.

На відміну від первинної модернізації, «модернізація навздогін» здійснюється з метою запозичення успішних соціальних стратегій та під контролем влади. Множина криз такої модернізації пов'язується з: 1) невідповідністю гасел перетворень реальності, де основним

завданням еліти є збереження існуючої системи; 2) послабленням регулювальної функції держави; 3) відсутністю відповідності між соціумом та політичною сферою; 4) темпоральною невідповідністю, коли політичні зміни випереджають розвиток соціальних відносин.

Як можна побачити, в політичній науці наявні спроби сценарного підходу до кризових феноменів, пов'язаних із модернізацією. Спільною проблемою для цих підходів є акцентування уваги на наслідках невдалої модернізації певних політичних систем.

Проте існує необхідність зосередити увагу на визначенні загальних параметрів функціональності або дисфункціональності політичної системи і розглянути найбільш вірогідні сценарні реакції політичної системи на невдалу модернізацію.

На нашу думку, ефективну політичну систему можна описати як здатну: 1) побачити проблему; 2) генерувати ідеї щодо її вирішення; 3) мати засоби, ресурси для подолання; 4) знайти адекватне рішення. Це означає, що функціональність політичної системи безпосередньо залежить від зв'язків між представниками владного прошарку. У випадку відсутності єдиного погляду на проблему та міжвидової боротьби суспільство або опиняється або в ситуації необхідності робити вибір між конкуруючими поглядами, або взагалі залишається без орієнтирів. Політична система стає сліпою і лише відтворюється за інерцією, що у випадку зовнішніх загроз може стати фатальним.

У цьому контексті функціональна деградація політичної системи настає: 1) з появою осіб та груп-претендентів на владу, зацікавлених як в оновленні політичної системи, так і в зміні своїх статусних позицій; 2) з підміною політичної еліти бюрократією; 3) з набуттям політичною елітою рис «чужості» політичній системі.

Виникає замкнене коло: існування життєздатної системи потребує адекватної оцінки того, що відбувається, але немає суб'єктів, здатних її здійснити. Відтак основна загроза проявляється у втраті здатності розуміти те, що відбувається, як приймати рішення – втілення спільних інтересів. На соціальному рівні це буде виявлятися у втраті мети існування та уявлення про спільність як цінність.

Іншим виміром, за яким можна визначити функціональний стан політичної системи, є зв'язність соціуму, критеріями якої є мобілізаційний потенціал різних прошарків (з її латентним виміром – очікуваннями) та існування соціальних верств – генераторів ідей системних змін. Тут часто вісником необхідності трансформування системи виступає надмірність категорій людей, які втратили ознаки приналежності до соціальних класів, але ідеї яких поширюються і між елітою та соціумом.

Наступний чинник – брак або відсутність інфраструктурних каналів між соціумом та владою, що охоплюють комунікації та шляхи інкорпорування членів суспільства до провладних прошарків (наприклад, освіта, служба в армії отримання статків та ін.). Наслідками для системи стає втрата керованості і неадекватні реакції на ситуацію – від замовчування та приховування проблем до реагування на хибні сигнали.

У випадку порушення інфраструктурних каналів часто створюються сурогатизації, а саме: 1) криміналізація – творення каналів існування, не підзвітних державі; 2) формування «приватних» соціальних структур, що перетворюються на заміники держави; 3) збільшення впливовості бюрократії та чиновництва; 4) поява соціальних структур на кшталт «кланів» або «сімей», що перебирають на себе відповідальність за різні сфери людської діяльності; 5) виникнення «паралельного, тіньового соціуму» [4, с. 240].

Ще однією ознакою втрати функціональності політичної системи є збільшення впливу на політичну систему навколишнього геополітичного середовища. Причому це найбільш чутливий показник, оскільки чітко проявляється на рівні безпеки системи. Здається, чим більші можливості політичної системи обробляти вхідні дані, тим більше імпульсів вона сприймає від навколишнього середовища, тим більш адекватною може бути відповідь політичної системи.

Насправді будь-яка система обмежує вхідні канали отримання імпульсів заради продовження життя системи. У цьому випадку дієвим стає правило, що чим більш схожі між собою системи, тим легше їм зруйнувати одна одну. Водночас, якщо прохідна здатність вхідних каналів стає меншою за критичну, система неминуче деградує через нездатність побачити проблему і вчасно знайти відповідь.

Звідси зрозуміло, чому тиск зовнішнього середовища часто виступає каталізатором модернізаційних змін. За Т. Ськочпол, прикладом модернізаційної кризи, викликаної до життя геополітичним фактором, є досвід японської революції Мейдзі під тиском іноземних морських держав (перш за все Англії і Франції) [11, с. 24].

КСМ охоплює наслідки модернізації, коли політична система замість «оновлення» деградує, або залишається незмінною і нездатною до розвитку, або гине (повністю переформатовується).

Сценарій переходу політичної системи на більш низький рівень організації означає її спрощення у вигляді: 1) руйнування надлишкової структурності, що призводить до вивільнення соціальної енергії для пошуку інноваційних рішень, навкруги яких і буде вибудовуватися нова реальність, нові змісти; 2) деградації «форми» при збереженні «змісту», коли формується «паралельність» – інша штучна реальність. Часто такий стан супроводжується замиканням владного прошарку та перекриттям усіх соціальних ліфтів.

Це простежується на пострадянському просторі, де на тлі втрати геополітичного статусу системи відбулося структурне спрощення у вигляді ліквідації вищого елітного прошарку, всі повноваження якого дісталися місцевим периферійним елітам, які згуртувалися навколо питань перерозподілу влади між центром та республікою. Звичайним стає повернення до риторики, мети та цінностей радянського періоду на тлі переформатування структур політичної системи.

Також модернізація може стати причиною «зависання» політичної системи. Це – випадок пристосування через виключення внутрішнього часу, коли система виходить із кризового стану за рахунок перенесення проблем у часі (на майбутнє) і просторі (залежні території, якщо вони є). У цьому контексті фактор непроникненості еліти означає, що цей прошарок дистанціюється від проблем, соціуму, влади і маскує неспроможність видавати дієвий результат.

Історичним прикладом такої реакції на невдалу модернізацію є період «застою» після згорання реформ М. Хрущова. Відбулося капсулювання політичної системи з консервуванням економічної і культурної відсталості суспільства у поєднанні з домінуванням патріархальних відносин, специфічних якостей культури – потребою в керівництві, почуттям вдячності, конформізмом і т. ін. Таке інерційне існування означало, що система буде жити, поки залишаються сили відновлювати себе. А це – поступове збідніння видів системних реакцій, ускладнення прийняття рішень та менші можливості прорахувати наслідки дій.

На жаль, сценарій переформатування системи з втратами всіх видів ресурсів – людських, матеріальних, територіальних – так само реалізувався в нашій історії. Особливою ознакою КСМ у цьому варіанті стає те, що всі невіршені проблеми та завдання модернізації повстають перед переформатованою системою у більш драматичній необхідності. Згадаймо, що причина революційної кризи в Росії полягала в ранніх формах індустріалізації, проблеми якої були поглиблені першою світовою війною та призвели до політичного конфлікту між відсталим аграрним сектором та зовнішньополітичними вимогами до політичної системи. А надалі сталінська модернізація у прискореному темпі вирішувала ті самі завдання.

Сценарний підхід до КСМ має певні переваги у вигляді можливості зафіксувати поступовість формування, розвитку системних протиріч, що з часом набувають обривів криз, які проявляються то відкрито, то приховано.

У цих рамках КСМ не просто певний епізод у розвитку політичної системи, а поетапний процес, де якісні прояви та ступінь ураження політичної системи буде залежати

від дій суб'єктів влади, стану суспільства, геополітичного середовища. Проте запропонований підхід до КСМ не є досконалим і потребує теоретичного уточнення.

Література:

1. Verba S. Sequences and Development / Sidney Verba / Crises and Sequences in Political Development / Ed. By L. Binder. – Princeton, New Jersey : Princeton University Press, 1971. – P. 283–316.
2. Tilly C. Western State-Making and Theories of Political Transformation / Charls Tilly // The Formation of National States in Western Europe. Princeton. – Princeton : Princeton University Press, 1975. – Ch. IX. – P. 601–686.
3. Неклесса А. Управляемый хаос, движение к нестационарной системе мировых связей / Александр Неклесса // МЭ и МО. – 2002. – № 9. – С. 103–112.
4. Столяров А. Освобожденный Эдем / Андрей Столяров. – М. : АСТ МОСКВА : ХРАНИТЕЛЬ ; СПб. : Terra Fantastica, 2008. – 414 с.
5. Назаретян А. П. Цивилизационные кризисы в контексте Универсальной истории (Синергетика – психология – прогнозирование) / А. П. Назаретян. – М. : Издательство: Мир, 2004. – 368 с.
6. Арон Р. Демократия и тоталитаризм // Реймон Арон ; [пер. с франц. Г.И. Семенова]. – Москва: Текст, 1993. – 144 с.
7. Eisenstadt S. N. Tradition, Change and Modernity / S. N. Eisenstadt. – New York : John Wiley&Sons, 1973. – xi, 367 p.
8. Цапф В. Теория модернизации и различие путей общественного развития / Вольфганг Цапф // Социологические исследования. – 1998. – № 8. – С. 14–26.
9. Кеннеди П. Вступая в двадцать первый век : монография / Пол Кеннеди ; [пер. с англ. А. В. Борисовой [и др.] ; общ. ред. и предисл. В. В. Согурина]. – М. : Издательство «Весь Мир», 1997. – 480 с.
10. Гудков Л. Негативная идентичность. Статьи 1997–2002 гг. Авторский сборник / Лев Гудков. – М.: Новое литературное обозрение, «ВЦИОМ-А», 2004. – 816 с.
11. Skocpol T. States and Social Revolutions: a Comparative Analysis of France, Russia, and China / Theda Skocpol. – Harvard : University Press, 1978. – Viii, 196 p.

Поляркова Т.К. Кризисный синдром модернизации: сценарный подход

В статье обосновывается необходимость обновления содержания понятия «кризисный синдром модернизации». Предлагается посмотреть на множество модернизационных кризисов как на сценарии с собственной логикой и закономерностями.

Ключевые слов: модернизация, политический кризис, кризисный синдром модернизации, сценарии.

Poiarkova T. Crisis syndrome of modernization: the scenario approach

In the article the necessity of the renewal of the notion “crisis syndrome of modernization” is grounded. The author proposes to examine the grate number of modernization crisisises as the scenario with its own logic and laws.

Key words: modernization, political crisis, crisis syndrome of modernization, scenario.